

13. Ювілейні святкування 150-річчя з дня народження Митрополита Української греко-католицької церкви слуги Божого Андрея Шептицького відзначатимуть 29.07.2015 року, 70-річчя з дня смерті – 01.11.2014 року. Митрополит Андрей Шептицький у 1884–1887 рр. навчався на теологічному та юридичному факультетах Вроцлавського й Краківського університетів, а протягом 1888–1890 рр. на юридичному факультеті в Мюнхені та філософському – у Відні. 19.05.1888 року отримав титул доктора права Ягеллонського університету в Кракові. В: Див. Митрополит Андрей Шептицький : Життя і діяльність : документи і матеріали : 1899–1944. Т. I : Церква і церковна єдність. – Л. : Свічадо, 1995. – С. 25.

В статье с позиции морали и права проанализированы социальные концепции митрополита Андрея Шептицкого, которые актуальны сегодня для церкви и общества.

Ключевые слова: духовность, любовь, милосердие, право, справедливость, служба.

The article from the standpoint of morality and law are analyzed social concept Andrey Sheptytsky that are relevant today for the Church and society.

Keywords: spirituality, love, mercy, law, justice, service.

УДК 37.097

ББК 87.212

Алла Богуш

ДУХОВНІСТЬ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИМІРІ

У статті презентовано сутність і характеристику понять “духовність”, “моральність”, “цінності”, “духовний розвиток”. Висвітлено погляди вчених різних галузей науки на досліджуваний феномен, подано структуру поняття “духовний розвиток дитини” та вплив на нього мистецтва.

Ключові слова: духовність, моральність, цінності, духовне виховання, духовний розвиток, діти дошкільного віку, мистецтво.

У період економічного розвитку під впливом багатьох негативних соціально-економічних чинників у нашій країні активізувалися кризові явища, які торкнулись і духовної сфери. Духовна криза негативно відбилася на ціннісних орієнтаціях молоді, призвела до нівелювання таких духовних цінностей, як доброта, співчуття, справедливість тощо і процвітання зла й негативу.

Реформування й модернізація освіти в Україні на зламі століть спричинили руйнування старих ціннісних орієнтирів виховання і пошук нових. Це насамперед відобразилося на пошуку мети навчання й виховання майбутніх громадян країни. Від “радпедівського шаблону – універсалія” – комуністичного виховання”, “всебічного і гармонійного розвитку особистості” – до перших обережних поступів духовності. Зауважимо, що вже сьогодні в усіх державних освітянських документах від дошкілля до вищої школи в Україні передбачено кінцевою метою виховання духовності, розвиток духовних цінностей і формування свідомої особистості. Натомість наразі ще не визначено однозначно сутність понять “духовність”, “духовний розвиток”, “духовне виховання”. Подекуди в педагогічній практиці “духовність” ототожнюють із “моральністю”, а духовний розвиток і духовне виховання з моральним. Однак це зовсім різні поняття за своєю сутністю, хоча й мають спільне підґрунтя, спільні універсальні загальнолюдські цінності, як-от: Істина, Краса, Добро, Свобода, Любов, Людяність, Совість.

Спробуємо визначити їхні спільні риси та специфіку кожного з означених понять.

Мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей, це безпосередня людська поведінка (мотиви вчинків, результати діяльності, почуття, судження в людських стосунках). Це сфера суб’єктивних уявлень людини про Добро і Зло.

Моральність – практичний бік моралі, що втілюється в поведінці людей. Це здатність творити Добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішній свідомості та добровільності.

Моральність має такі чинники: моральні почуття, сенсожиттєві орієнтації (ідеали, традиції, норми, категорії, принципи, заповіді, канони, кодекси), моральні переконання, моральні стосунки (моральна діяльність і моральна поведінка).

Отже, формування духовності на основі християнських моральних цінностей передбачає вироблення моральних вимог, що відкладаються в моральній свідомості людини й суспільства у вигляді норм, принципів, ідеалів, понять, чеснот і т. ін.

Практика народного виховання передбачає формування в кожній людині моральних оцінок із позицій добра, справедливості, що впливає з народного поняття моралі: моральний той, хто добросовісний, цнотливий, шляхетний, доброчесний, праведний, людяний, доброзичливий. Дитина не народжується моральною чи аморальною, вона поступово стає такою залежно від того, у якому середовищі, у яких умовах вона живе, яке отримує виховання.

На превеликий жаль, значна частина сучасних сімей далека від традиційної національної родини з її сімейними традиціями, нормами поведінки й співжиття, з її народною етикою, мораллю, правосвідомістю. Сьогодні ми наголошуємо на необхідності морально-духовного виховання наших дітей на національних традиціях, прищеплення в майбутніх громадян України ідеалів Добра і Краси, Гідності і Милосердя, Справедливості, Співчуття і Ненасильства, що є підґрунтям зростання духовності особистості та її ціннісних пріоритетів.

Які ж морально-духовні цінності потрібно виховувати в дітей?

З усього розмаїття словникових і авторських визначень категорії “цінність” вважаємо за необхідне виокремити такі: цінність – за словами О.В.Сухомлинської, утворення, в основі яких знаходиться почуття людей, спрямовані на ідеал, ідеальне, те, до чого людина прагне. Цінності означають позитивну або негативну значущість будь-якого об’єкта, нормативний, оцінний бік явищ.

Цінності – це будь-який предмет чи об’єкт, що має життєво важливе значення для суб’єкта, групи, колективу, вікового прошарку, етносу. А ціннісні пріоритети – це позитивна значущість об’єктів довкілля для людини, що визначається не їх властивостями самими по собі, а їх залученням у сферу людської життєдіяльності, інтересів і потреб, взаємовідносин у соціумі.

До моральних цінностей належать нормативні уявлення про Добро і Зло, справедливість, чесність, ввічливість, чуйність, людські ідеали, норми, принципи життєдіяльності.

Не можна не відзначити, що саме в період раннього та дошкільного дитинства дитяча душа надзвичайно ніжна, чутлива, тендітна, слабка. Подекуди, на перший погляд, незначні події залишають у дитячій душі глибокий слід на все життя. І тільки через значний проміжок часу, коли із зернини, що потрапила в душу дитини в ранньому дитинстві, дозріли плоди, ми, дорослі, починаємо пригадувати, де знаходяться корені того негативного зілля, з яким ми зустрілися в поведінці підлітка, юнака чи навіть дорослої людини.

Відтак саме цей дитячий вік ми, дорослі, повинні зрозуміти, стати на якийсь час дитиною, наблизитися до її образу життя, щоб потім виховувати й навчати з усією мудрістю дорослого, прищеплювати їй морально-духовні цінності.

Стрижнем поняття “духовність”, його коренем є термін “дух”, який по-різному тлумачиться в літературі. Так, філософи й психологи визначають “духовність” як внутрішні психічні процеси людини, психічні здібності, мислення, свідомість як особливу властивість високоорганізованої матерії, її вищій продукт. Ідеалістична філософія і релігія розглядають дух як нематеріальне начало, що лежить в основі всіх речей і явищ, є первинним щодо матерії, тобто Абсолютом, Абсолютний “дух”. За радянських часів “дух” розуміли як моральну силу людини й колективу, тобто ототожнювали з моральні-

стю людини. Відповідно до цього по-різному визначають і поняття “духовність” і спорідненні до нього духовний розвиток, духовне виховання та духовні цінності.

Філософи розглядають “духовність” із двох позицій: ототожнюють “духовність” із духовною культурою, як поведінковий аспект, тобто поведінку людини в соціумі, яку вона буде засвоювати упродовж свого життя, через освоєння духовного змісту культури – це і буде її другим духовним народженням. З іншого боку, розглядають духовність як внутрішню якість особистості, одним із чинників свідомої людини, як її духовні цінності [3].

Таким чином, духовність із позиції філософів, є ціннісним виміром буття внутрішнього та зовнішнього в їх єдності, у співвіднесенні з Вічністю, з вічним Абсолютом, а не з повсякденністю, з устремлінням до Істини, Добра, Краси, із творчістю й свободою.

Інша позиція у трактуванні духовності у психологів, які вважають, що вона не є інтелектуальність, не є ідеалізм, не чиста мораль, не релігійність і не емоційність. Водночас усе це в сукупності становить Велику цінність, підготовку до самодисципліни, саморозвитку й очищення себе від усякого зла [6].

Духовність психологи розуміють як творчу здатність особистості до самореалізації та самовдосконалення, що зумовлюється такими особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер, які є необхідними для успішного формування та реалізації потреби в цілеспрямованому пізнанні й ствердженні в її життєдіяльності істини, загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомленні єдності себе і Всесвіту. На думку психологів, духовність є інтегрованою якістю особистості, ієрархією метамотивів і потреб, виходячи з яких особистість оцінює себе, інших, довкілля, а найсуттєвішими для духовного розвитку особистості є такі потреби: самоповага, пізнання світу, себе, сенс життя, сприймання й створення краси, здійснення добра та справедливості, досягнення психічної досконалості [2].

Дещо інше розуміння духовності педагогами. Під духовно вихованою людиною В.О.Сухомлинський розумів високоморальну, гуманістично спрямовану, фізично досконалу й естетично розвинену особистість, віддану своєму народу, своїй Батьківщині, яка не є байдужою до горя й біди інших людей, яка співчуває іншому і в разі потреби надає дієву допомогу.

Отже, з педагогічного погляду, духовність – це певний тип ставлення людини до природи, суспільства, інших людей, до самої себе; індивідуальна вираженість людини в системі її мотивів життєдіяльності; потреба в пізнанні світу, себе, смислу й призначення свого життя, потреби діяти для інших [1].

Духовність – це необхідне внутрішнє підґрунтя для свободи особистості, творчості, відповідальності, для її гармонійного розвитку як справжнього суб’єкта власної життєдіяльності.

Духовність – це здатність до самотворення й творення культури. Це вищий рівень розвитку особистості, на якому регулятором її життєдіяльності є вищі людські цінності: Свобода, Добро, Істина, Краса, Справедливість, Людяність, які й спонукають її до творення культурних надбань.

Заслуговує на увагу й думка про те, що духовність належить до найбільш загадкових характеристик людини та її життя. Відтак її не можна визначити за допомогою “звичайної логічної дефініції – через рід і видові ознаки”, можна означити лише їх певні контури, а саме: “здатність і потреба орієнтуватися на вищі, універсальні цінності Істини, Добра, Краси в єдності”. У такому розумінні духовність являє собою ідеал, до якого прагне людина та людство у власному духовному самовдосконаленні [2].

Духовність, як і всіляке інше поняття, поліаспектна у своїй змістовій характеристиці. Це не якась особистісна якість чи риса характеру, а своєрідний інтелектуально-чуттєвий, емоційний стан особистості, що протікає на позитивному тлі поведінки й діяльності людини та характеризує її як цілісну особу. Духовність, як і щастя, є тоді,

коли людина сама відчуває її наявність у своєму власному “Я” та й всі оточуючі, хто спілкується з таким психофізичним “Я”, відчувають, що це справді людина високої духовності в усіх проявах її життєдіяльності і життєтворчості [2].

Саме духовність людини, як ціннісний зміст і спрямованість її життя, її духовний досвід, надає визначеності й спрямованості всім її психічним процесам – почуттям та емоціям, волі, уяві, мисленню, мовленню. Отже, людина, з педагогічних позицій, є духовною істотою, якщо її цікавлять цінності життя, якщо вона здатна розрізняти (на жаль, і чинити) добро і зло, створювати світ цінностей та орієнтуватися на них. Розуміння людини як духовної істоти означає визнання за нею права на духовний саморозвиток, самоствавлення, самореалізацію, самодіяльність, і сприймання її як справжнього суб’єкта власної життєдіяльності, яка відповідає за свої дії та вчинки.

Уявлення про людину як духовну істоту, яке усталилось у сучасній освіті, спонукало педагогів поміняти стратегію навчально-виховної роботи з дітьми: з акценту на розвиток розумових здібностей і навичок, на нову парадигму, яка висуває на перший план духовний розвиток дитини, безумовно, не за рахунок розумової сфери, а в єдності з нею. Духовність – це насамперед творча спрямованість особистості, наснага, енергія людини. Тому не можна дати чи прищепити дитині духовність зовні, її можна лише розвинути, створити для цього як у сім’ї, так і в ДНЗ відповідні умови для саморозвитку дитини.

Створити для дитини, для прояву її індивідуальності відповідний освітній простір – “царину свободи і творчості”, “поле тяжіння” (І.В.Степаненко) до гуманістичних цінностей, “поле” любові й довіри до довколишнього світу та інших людей [4].

Отже, духовний розвиток особистості дитини дошкільного віку розуміємо як інтегровану особистісну якість дитини, набуття нею самостійності у своїй життєдіяльності. Це її творча здатність до саморозвитку “самореалізації”, самоорганізації, самовдосконалення й самоствердження, засвоєння дитиною загальнолюдських моральних, духовних, етичних та естетичних цінностей, сприймання краси, здійснення добра, справедливості, усвідомлення себе і Всесвіту.

Педагогам потрібно пам’ятати, що духовність дитини виявляється тільки в її діяльності, в її поведінці.

Визначимо структурні компоненти поняття “духовний розвиток випускника дошкільного закладу”. Серед них:

- ціннісно-орієнтовний компонент;
- знаннево-діяльнісний;
- морально-етичний;
- емоційно-естетичний;
- оцінно-рефлексивний.

Ціннісно-орієнтовний компонент передбачає формування в дітей духовних потреб і духовних ціннісних орієнтацій, прагнення дитини до засвоєння таких загальнолюдських та індивідуальних цінностей, як людяність, добро, краса, справедливість.

Знаннево-діяльнісний компонент визначається такими особливостями дитини, як прагнення її до нових знань, спостережливість, допитливість, самостійність і критичність мислення; цілеспрямованість, самовладання, саморегуляція, свідоме керування своїми почуттями в негативних ситуаціях.

Морально-етичний компонент спрямовує дитину на засвоєння морально-етичних категорій, таких як чесність, справедливість, ввічливість, скромність, дисциплінованість, правдивість, чемність та вміння й звички керуватися ними у своїй поведінці, у духовних учинках.

Духовний учинок дитини розуміємо як безкорисну дію особистості, спрямовану на підтримку, допомогу, співчуття іншим дітям (людям), турботу про близьких людей, друзів, живих істот, предметів та об’єктів довкілля.

Емоційно-естетичний компонент спрямовує роботу вихователя на розвиток у дітей вищих естетичних почуттів, прагнення дитини до краси, гармонії в довіллі, досконало-сті своїх дій в естетичному напрямі, здатності переживати почуття естетичного задово-лення. Робота вихователя повинна спрямовуватись на розвиток у дітей емоційної сфери: здатності переживати різноманітні почуття й емоції, виявляти й відчувати почуття сові-сті, провини, сумніву, любові, надії, довіри; досягнення духовної цілісності та гармонії.

Оцінно-рефлексивний компонент спрямовує дитину на адекватну самооцінку як результатів своєї діяльності, так і власної поведінки.

У науці існує думка, що в основі розвитку духовності – наслідування – як первин-ний акт духовності, який і є підґрунтям для виникнення морально-етичного й худож-ньо-естетичного ставлення до довкілля й прояву творчого ставлення людини до самої себе. На думку вчених, духовність наявна тоді, коли об'єктом творчості стає сама лю-дина, тобто коли певна особистість творить саму себе шляхом наслідування того, що вона приймає в довіллі [3]. Із цих позицій надзвичайно важливо створити для дитини сприятливе розвивальне середовище, у якому духовно-моральними чинниками були б споконвічні цінності: Краса, Доброта, Любов, Істина, що втілені в найкращих творах мистецтва (художні картини, скульптура, музика, література тощо), і є найбільш ефек-тивним засобом духовного розвитку дітей дошкільного віку й реалізуються в худож-ньо-естетичній, музичній, образотворчій і художньо-мовленнєвій діяльності.

Мистецтво – це творче відображення дійсності в художніх образах; сфера творчої художньої діяльності. Мистецтво є водночас педагогом, вихователем, творцем людсь-кої психології, бо воно впливає на внутрішній світ дитини, виховує здатність орієнтува-тись у довіллі, стимулює сприйнятливність прекрасного, розвиток образного мислення й творчої уяви, збагачує духовне життя дитини [3].

Упродовж багатьох століть людство в різних видах мистецтва віддзеркалювало своє ставлення до довкілля, людини, взаємин між людьми; училося сприймати Красу, Добро, Любов у різних художніх образах і засуджувати зло. Саме через мистецтво пе-редається майбутнім поколінням величезне духовне надбання людства.

Різні види мистецтва, які включені в активну художньо-естетичну чи художньо-мовленнєву діяльність, є визначальними чинниками духовного розвитку дошкільника, що стимулюють духовний потенціал дитини, сприяють засвоєнню духовних цінностей, національної й загальнолюдської культури; спонукають до творчості.

Завдання вихователя у сприйманні творів мистецтва полягає в його вмінні пояс-нити дітям, що саме митець хотів передати в картині (чи іншому виді мистецтва), навчити дітей розуміти авторський задум, перевтілюватись у героїв художніх творів, емоційно уподібнюватись до змісту художнього замислу, викликати почуття співпере-живання, опановуючи “мову мистецтва”, розвивати естетичне бачення світу й одержу-вати естетичну насолоду від творів мистецтва та краси довкілля, у якому живе дитина.

Отож, нехай стануть для педагогів своєрідною пам'яткою такі слова: розвинену й набуту дитиною духовну культуру потрібно збагачувати, оберігати, як чисту джерельну криницю, для користування якою потрібно спочатку віднайти підземне джерело, відко-пати його й постійно стежити, щоб туди не потрапили бруд і сміття, щоб його не заси-пало землею [2]. Тому можна сказати про дитину зокрема і людину загалом, що духов-на лише тоді, коли вона чинить і діє завжди й постійно як духовна істота.

1. Богуш А. Уроки духовності дітям / Богуш А., Сучок В. – Одеса : Друк, 2007.
2. Зайченко І. В. Уроки формування духовності особистості. Реабілітаційна педагогіка на рубежі XXI ст. / І. В. Зайченко. – К. : 1998. – Ч. I.
3. Маценко Ж. Духовність: феномен психології та об'єкт виховання / Ж. Маценко. – К. : Освіта Украї-ни, 2010.
4. Степаненко І. В. Людина як духовна істота: проблема формування нової педагогічної стратегії. Реа-білітаційна педагогіка на рубежі XXI ст. / І. В. Степаненко. – К., 1998. – Ч. I.